

особливості поведінки підлітків з аутичними відхиленнями, вивчено шляхи взаємодії з такими підлітками, досліджена динаміка їх поведінки, а також знаходження шляхів соціалізації та адаптації їх у суспільстві. Дослідження проводилося за допомогою методики клінічного тесту ААРЕР. В основі тесту ААРЕР лежить ряд завдань, які розглядають компетенції подолання життєвих труднощів у трьох сферах: шкала прямого спостереження, поведінка в побутовому середовищі, поведінка в школі або на роботі. Проведено дослідження динаміки показників у цих сферах для вікових груп підлітків та юнаків з аутичними розладами віком 14, 16 і 18 років відповідно. На основі даних експериментальних спостережень виявлено, що у всіх розглянутих шести функціональних сферах для осіб з розладами аутизму показники зменшуються, на відміну від звичайної молоді. Проведені дослідження переконливо доводять існування особливостей динаміки поведінки осіб з РСА в перехідному віці. Розглянуто також особливості поведінки в процесі соціальної адаптації підлітків з особливими потребами.

Ключові слова: аутичні розлади, аутизм підлітків, аутизм юнацького віку, порушення розвитку підлітків.

Липка Н. В. Динаміка поведінки лиц з аутичними отклоненнями в подростковом и юношеском возрасте

В статье рассматриваются особенности поведения подростков с аутичными расстройствами. Проанализировано современное состояние исследования проблемы поведения лиц подросткового и юношеского возраста с аутичными расстройствами. В работе выделены некоторые особенности поведения подростков с аутичными отклонениями, изучено пути взаимодействия с такими подростками, исследована динамика их поведения, а также нахождения путей социализации и адаптации их в обществе. Исследование проводилось с помощью методики клинического теста ААРЕР. В основе теста ААРЕР лежит ряд заданий, которые рассматривают компетенции преодоления жизненных трудностей в трех сферах: шкала прямого наблюдения, поведение в бытовой среде, поведение в школе или на работе. Проведено исследование динамики показателей в этих сферах для возрастных групп подростков и юношей с аутичными расстройствами возрастом 14, 16 и 18 лет соответственно. На основе данных экспериментальных наблюдений показано, что во всех рассмотренных шести функциональных сферах для лиц с расстройствами аутизма показатели уменьшаются, в отличие от обычной молодежи. Проведенные исследования убедительно доказывают существование особенностей динамики поведения лиц с РСА в переходном возрасте. Рассмотрены также особенности поведения в процессе социальной адаптации подростков с особыми потребностями.

Ключевые слова: аутичные расстройства, аутизм подростков, аутизм юношеского возраста, нарушения развития подростков.

Липка N. V. The dynamics of the individuals with autism disorders behavior in adolescence and early adulthood

In this paper the behaviors of adolescents with disabilities is presented. The present state of research problems of persons teen and adolescent age with autistic disorders is analyzed. The paper singles out certain behaviors of adolescents with autistic disorders studied ways of interaction with adolescents studied the dynamics of their behavior and ways of socialization and adaptatsiyiyi in society. The study was conducted by the method of clinical test ААРЕР. Underlying ААРЕР test is a series of tasks that are considering competence challenges of life in three areas: the scale of direct observation, behavior in the household environment, behavior at school or at work. A study of the dynamics of performance in these areas for age groups of adolescents and youths with autistic disorder aged 14, 16 and 18 is presented. Based experimental observations show that in all the six functional areas for people with disabilities autism rates fall, as opposed to young people. Our studies clearly demonstrate the existence of features dynamic behavior of persons with RSA in the transition to adulthood. We also consider behaviors in the social adaptation of teenagers with special needs.

Keywords: autistic disorder, autistic adolescents with autism adolescence, adolescent developmental disorders.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2015 р.

Статтю прийнято до друку 20.06. 2015 р.

Рецензент: д.психол.н., проф.. Шульженко Д. І.

УДК: 376-056.264

ТРУДНОЩІ У СПІЛКУВАННІ ДІТЕЙ ІЗ СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Мартиненко І.В.

irmartynenko@yandex.ua

Актуальною проблемою сучасної психології є вивчення механізмів виникнення і подолання труднощів у спілкуванні. Труднощі у спілкуванні дітей є предметом досліджень психології особистості та спілкування, вікової, соціальної, педагогічної, спеціальної психології, психотерапевтичних напрямів тощо. Увага дослідників до зазначеної проблеми зумовлена

складністю проявів труднощів у спілкуванні, різноманітністю їх форм і проявів.

Дослідження у галузі вікової психології зосереджені, переважно, навколо проблем становлення суб'єктивних механізмів, що забезпечують повноцінне функціонування індивіда в різних комунікативних ситуаціях. На сьогодні відомо про нормативи та механізми

становлення комунікативних вмінь, різних форм спілкування в онтогенезі (О.В.Запорожець, М.І. Лісіна, О.О.Леонтьєв, Б.Ф. Ломов); визначено провідні функції та види спілкування на різних вікових етапах (О.О. Бодальов, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, О.О.Леонтьєв, О.О. Смірнова); сформульовано передумови та роль дорослого і ровесників у становленні спілкування в дитячому віці (О.В. Запорожець, О.О. Кравцова, М.І. Лісіна, А.Г. Самохвалова, О.О. Смірнова, Л.А. Рояк).

Психологічні дослідження труднощів у спілкуванні у галузі спеціальної психології зорієнтовані, насамперед, на вивчення комунікативних порушень у дітей з різними відхиленнями психофізичного розвитку (О.К. Агавелян, І.О. Амбрукайтис, С.К. Амірова, Д.І. Аугене, Д.І. Бойків, К.О. Глушенко, М. Заорська, В.В. Кобильченко, Г.В. Кузнєцова, О.Л. Леханова, А.В. Мамаєва, С.А. Покутнєва, Н.Д. Соколова, Л.Б. Халилова, Н.Н. Школьнікова, М.І. Шишкова). Вчені досліджують особливості реалізації комунікативної діяльності у дітей внаслідок різних відхилень, з'ясовують особливості впливу первинного порушення розвитку на перебіг спілкування. При цьому переважна більшість вітчизняних досліджень зорієнтована на дослідженні вербального спілкування. Лише в останні роки з'явилися поодинокі роботи, присвячені альтернативним вербальному засобам спілкування (Н.М. Баль, Т.В. Горудко, О.В. Кірілова, В.Л. Рискіна, Л.В. Каліннікова, І.С. Марченко).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує всебічний підхід до вивчення феноменів утрудненого спілкування (О.О. Аржакаєва, О.О. Бодальов, О.В. Залюбовська, Г.А. Ковальов, В.М. Куніцина, В.О. Лабунська, О.О. Леонтьєв, О.А. Лещинський, Ю.О. Менджеріцька, В.А. Семиченко, О.В. Цуканова). Автори визначили загальну структуру, чинники, критерії утрудненого спілкування. У дослідженнях О.О. Бодальова, Т.В. Василишиної, Н.Р. Вітюк, Д.У. Джонсона, Л.В. Долинської, Натарова В.І., Л.О. Петровської, Н.В. Семілет та ін. теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені шляхи усунення різноманітних ускладнень спілкування.

Під *утрудненим спілкуванням* у психології розуміється широкий спектр явищ, який можна звести до неналагодженого, порушеного, неблагоприємного, дискомфортного, неефективного спілкування [4].

О.О. Бодальов (1996) відзначає, що оскільки спілкування – це взаємодія якнайменше двох осіб, то труднощі у його реалізації породжені одним або обома учасниками. Наслідками цих труднощів є повне або часткове недосягнення мети, незадоволення спонукального мотиву, неможливість отримати бажаний результат [1].

В.М. Куніцина (2001) у співавторстві з Н.В. Казаріною, В.М. Поголіпою під утрудненим спілкуванням розуміє і *порушення спілкування* - різноманітні стійкі труднощі у спілкуванні, що супроводжуються, складними переживаннями, почуттям психологічного дискомфорту; і *труднощі* – невміння вибачатися, виражати співчуття, правильно вийти з конфлікту, труднощі у досягненні згоди, формуванні спільної позиції тощо, і бар'єри на шляху спілкування [3].

Нам імпонує підхід до труднощів, висловлений О.О.Бодальовим, у межах якого *труднощами у спілкуванні* вважаємо різні перешкоди у процесі комунікативної взаємодії, що перешкоджають досягненню спільної мети і результату.

На особливу увагу дослідників заслуговує проблема утрудненого спілкування в дошкільному віці.

Дослідження, що розкривають особливості формування і розвиток спілкування дітей дошкільного віку представлені роботами О.В. Запорожця, І.І. Іванець, О.О. Кравцової, М.І. Лісіної, О.Г. Проняєвої, А.Г. Самохвалової, О.О. Смірнової, Г.В. Смольникової, О.А. Черенкової тощо. Автори зазначають, що відсутність елементарних комунікативних умінь ускладнює спілкування дитини з однолітками і дорослими, призводить до зростання тривожності, соціальної дезадаптації. Саме розвиток комунікативних умінь є найважливішим напрямом соціально-особистісного розвитку дошкільника, на думку вчених [1; 5; 7; 8; 10 – 14].

О.О. Кравцова (1986), М.І. Лісіна (1986), В.С.Мухіна (1980), А.А. Рояк (1977),

Т.А. Репіна (1988), А.Г. Рузська (1988), А.Г. Самохвалова (2013), О.О. Смірнова (2004) зазначають, що ефективність спілкування дитини великою мірою залежить від особливостей її вербального розвитку. Мовлення займає центральне місце у спілкуванні дитини. Водночас, автори зазначають про поширений феномен труднощів у спілкуванні дошкільників, які проявляються як з дітьми, так і з дорослими. Найпоширенішими причинами цих труднощів визначають мовні бар'єри, неконструктивну поведінку дітей у ситуації спілкування (агресія, гіперактивність, замкнутість тощо), характерологічні особливості, що негативно позначаються на спілкуванні з оточуючими: конфліктність, негативізм, ригідність, інтровертність тощо [7; 8; 10 – 14].

А.Г. Самохвалова (2013) вважає, що спілкування дошкільника можна вважати утрудненим за наявності таких рис: перешкод (внутрішніх чи зовнішніх) на шляху досягнення цілей партнерів; підвищення нервово-психічного напруження, збільшення негативних емоцій по відношенню до співбесідника; демонстрування нерозуміння партнерами один одного; проявів неконструктивних форм взаємодії (агресивність, демонстративність, імпульсивність, конформність тощо) [13].

На думку Т.А. Репіної (1984), А.Г. Самохвалової (2013, 2015), О.О. Смірнкової (1991), дитина, що має труднощі у спілкуванні, не вміє адаптувати свою поведінку до вимог ситуації спілкування і особливостей партнера по спілкуванню; вона відрізняється недиференційованістю оцінок себе та інших, стереотипізацією сприйняття оточуючих, що забезпечує перенесення досвіду утрудненого спілкування з ситуації в ситуацію. Перцептивну сторону спілкування такої дитини відрізняє низький рівень розвитку здатності до розуміння співрозмовника; низький рівень емпатії, в якій переважає егоцентрична спрямованість, неадекватність сприйняття емоційних станів іншого; низький рівень здатності до сензитивності та чутливості, до спостережливості тощо [10; 13; 14].

А.А. Рояк (1975, 1988) [11], характеризуючи спілкування дітей в ігровій діяльності виділила два класи труднощів. До

першого - труднощів *операційного характеру*, вона віднесла:

1. Труднощі, що виникають у зв'язку з недостатньою сформованістю у дитини необхідного рівня ігрових умінь і навичок.

2. Труднощі внаслідок несформованості способів побудови «ділових» взаємин з однолітками.

3. Як результат поєднання труднощів першого і другого типів - недостатня сформованість способів побудови «ділових» взаємин, що супроводжується недостатнім опануванням ігровими навичками.

До операційних труднощів в дошкільному віці, крім зазначених вчений відносить і невміння адекватно виражати думки, вибирати спосіб спілкування відповідно до особливостей партнера і ситуацією спілкування.

У другий клас були об'єднані *труднощі мотиваційної сторони* діяльності, серед яких також було виділено три підгрупи.

1. Труднощі, що виникають через несформованість потреби в спілкуванні.

2. Ті, що формуються внаслідок витіснення мотивів спілкування іншими мотивами і цілями, виникають в результаті домінування у дитини потреби в іншій діяльності (малюванні, ліпленні й ін.).

3. Труднощі спілкування, що виникають через несформованість мотивів спілкування, при переважанні мотивів егоїстичного характеру [11].

Отже, теоретичний аналіз проблеми утрудненого спілкування засвідчив, що цей термін позначає різні стійкі стани, які заважають здійсненню ефективного спілкування. Причинами описаних явищ є порушення у застосуванні вербальних і невербальних засобів спілкування, а також суб'єктивні індивідуальні установки і характерологічні особливості індивіда. Стосовно дитячого віку основними причинами утрудненого спілкування автори називають недостатню сформованість мовлення, неконструктивні форми поведінки, недостатню емпатію, несформованість мотивації до спілкування. Утруднене спілкування дитини дошкільного віку характеризується прямою залежністю від особистісних рис та успішності у мовленнєвій і спільній діяльності, виникає внаслідок багатьох причин і проявляється у всіх формах

спілкування з дітьми та дорослим. Водночас, утруднене спілкування є однією з найважливіших причин соціальної дезадаптації і неуспішності в провідних видах діяльності дітей.

У зв'язку з означеним особливий інтерес викликає категорія дітей з мовленнєвими порушеннями, системними зокрема.

Упродовж останніх 20 років у низці досліджень (О.О.Алмазова, Ю.Ф. Гаркуша, О.Є. Грибова, Б.М. Гріншпун, О.В. Ковилова, В.В. Коржевіна, І.С. Кривов'яз, О.С. Павлова, Л.Г. Соловійова, Н.К. Усольцева, О.Г. Федосєєва) доведено, що для дітей із системними порушеннями мовлення (далі – СПМ) характерна затримка у розвитку комунікативних вмінь, зниження комунікативної потреби, специфічні труднощі у встановленні міжособистісних відносин з ровесниками та дорослим.

Результати логопедичних досліджень Н.С. Жукової, Ю.В. Коломієць, В.О. Кондратенко, С.Ю. Коноплястої, Р.Є. Левіної, О.М. Мастюкової, А.М. Савицького, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, Т.Б. Філічевої, Н.В. Чередніченко, М.К. Шеремет засвідчили відхилення у формуванні звуковимови, фонематичного слуху, лексичної і граматичної сторін мовлення у дітей з СПМ, що означає наявність у них різних комунікативних бар'єрів (фонетичних, семантичних, логічних, стилістичних) різного ступеню тяжкості.

Про специфічні риси особистості, які утруднюють взаємодію з однолітками свідчать дослідження вчених психологів (С.М. Валявко, Т.М. Волковської, В.О. Калягіна, О.М. Мастюкової, Т.М. Овчиннікової, В.І. Селіверстова, Л.М. Шипіциної). Вони відзначають низьку ініціативність, невпевненість у власних силах, занижений рівень домагань, недостатню довільність і саморегуляцію у дітей дошкільного віку. Зазначені риси не тільки негативно впливають на становлення особистості дітей з СПМ, а й позначаються на здатності взаємодіяти з однолітками та дорослими у різних життєвих ситуаціях, перешкоджають успішній реалізації у провідних видах діяльності.

Зазначені особливості спілкування дітей з системними порушеннями мовлення свідчать про наявність не тільки мовленнєвих порушень,

а й психологічних бар'єрів і труднощів, порушень комунікативної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення труднощів у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення, засвідчує два напрями вивчення:

- перший, заснований на розумінні труднощів з позицій лінгвістичних здібностей і можливостей (Б.М. Гріншпун, В.К. Воробйова, О.Є. Грибова, Л.В. Лопатіна, Є.Ф. Соболева, С.Ю. Конопляста, С.А. Миронова, Н.К. Усольцева, Г.В. Чиркіна, С.М. Шаховська, М.К. Шеремет);

- другий - з позицій психологічних і психолінгвістичних механізмів порушень при системному порушенні мовлення (С.В. Артамонова, Т.М. Волковська, К.В. Ковилова, О.Л. Леханова, О.С. Павлова, В.І. Селіверстов, В.М. Терентьєва, О.Г. Федосєєва, Т.А. Фотекова).

Прихильники першого напрямку досліджень вважають причинами комунікативних труднощів у дітей з СПМ первинні порушення і недостатнє засвоєння мовних засобів.

Наукові висновки вчених другого напрямку досліджень комунікативних труднощів у дітей з системними порушеннями мовлення містять переконливі дані про недостатність у структурі комунікативних порушень психологічних механізмів планування та реалізації спілкування, як діяльності, невербальних засобів, що разом з мовленнєвим недорозвиненням унеможлиблює повноцінну участь в процесі спілкування з дорослими та однолітками.

В.К. Ковилова (2013), О.С. Павлова (2003) зазначають, що обмежені можливості мовленнєвого спілкування часто супроводжуються зниженням мотиваційної сфери спілкування, труднощами реалізації мовних і паралінгвістичних засобів. В.К. Ковилова наголошує на комунікативних труднощах на всіх етапах спілкування: від мотиваційного до оцінювально-результативного [2; 9].

В.М. Терентьєва відмічає якісну своєрідність у вживанні висловлювань у процесі спілкування з однолітками, батьками та

вихователями: вони не вміють звертатися з проханнями, задавати питання [15].

О.Л.Леханова наголошує на труднощах в оперуванні невербальними засобами спілкування дітьми зі СПМ: недостатнє використання і розуміння засобів виразності мовлення, емоційних проявів людини, міміки та жестів [6].

Отже, теоретичний аналіз засвідчив наявність специфічних труднощів у спілкуванні дітей з системними порушеннями мовлення. На відміну від лінгвістичного підходу, прихильники психологічного напрямку досліджень спілкування наголошують на труднощах, пов'язаних з недостатністю різних психологічних механізмів, що забезпечують в нормі успішне функціонування спілкування. Важливими для успішного спілкування дітей із СПМ визначені і особистісні риси, і мотивація до спілкування, і операційні можливості вербального і невербального характеру.

З метою уточнення, узагальнення та всебічної характеристики труднощів у спілкуванні дітей із СПМ старшого дошкільного віку було проведено експериментальне дослідження. Одним із напрямів дослідження було вивчення думки батьків щодо походження і симптоматики комунікативних труднощів у дітей означеної категорії. З цією метою було застосовано експертне оцінювання за кількома методиками та опитувальниками. Зупинимось детальніше на результатах опитування батьків вихованців логопедичних груп.

Задля уточнення особливостей реалізації спілкування дітей старшого дошкільного віку із СПМ в сім'ї та однолітками було застосовано анкети для батьків «Що заважає в спілкуванні з дитиною?» (К.В.Ковилова, 2013), «Як спілкується ваша дитина» (О.С.Павлова, 2003), анкету оцінювання комунікативних якостей особистості дитини (Р.С.Немов, 1995). Перші дві із запропонованих анкет було спрямовано безпосередньо на отримання інформації про види, причини і характер труднощів у спілкуванні.

Анкета для батьків «Що заважає в спілкуванні з дитиною?» є опитувальником закритого типу, що спрямований на виявлення найпоширеніших труднощів спілкування дитини з членами сім'ї та іншими оточуючими. В анкеті

пропонуються варіанти відповідей (несформованість навичок спілкування, часті хвороби і рідкісне спілкування з однолітками, завищена думка про себе, негативне ставлення до інших, войовничість, задирилість, сором'язливість, невпевненість у собі, образливість, плаксивість, прагнення до самоти) та шкала оцінювання в балах їх проявів у спілкуванні дітей.

Аналіз даних анкетування батьків дозволив виділити причини, що ускладнюють взаємодію і спілкування дітей з дорослими (батьками та найближчими родичами), і негативно впливають на формування комунікативної поведінки і комунікативних вмінь, виділити провідні труднощі у спілкуванні.

Анкета для батьків «Як спілкується ваша дитина» була спеціально розроблена і експериментально апробована для діагностики батьків дітей із мовленнєвими порушеннями Павловою О.С. Анкета містить переважно відкриті питання, що спрямовані на визначення особливостей організації комунікації з дитиною, зміст і предмет комунікативної взаємодії, ступінь розгорнутості спілкування з дитиною.

Відповіді батьків дозволили виділити особливості спілкування дітей старшого дошкільного віку з СПМ з близькими родичами. За результатами анкетування було зроблено висновки про особливості комунікативної взаємодії дітей з СПМ та їх батьків, ступінь самостійності та активності у спілкуванні цієї категорії дітей, наявність/відсутність труднощів у спілкуванні та їх причини.

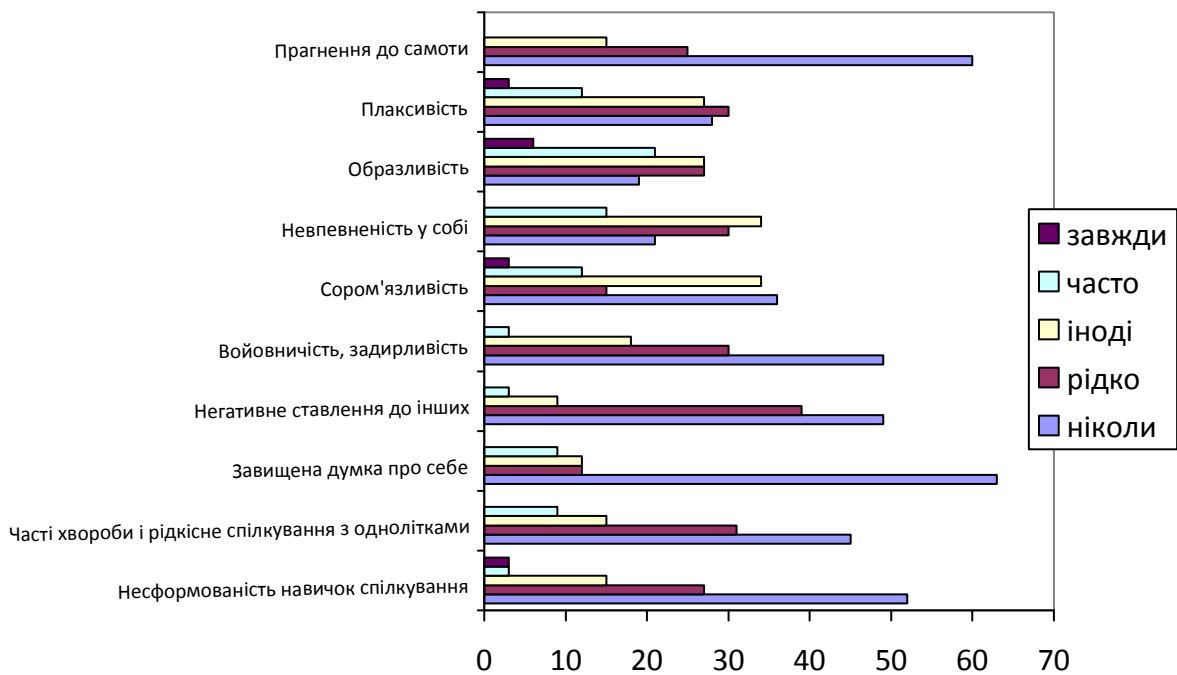
Опитування здійснювалось в спеціальних логопедичних та загальноосвітніх дошкільних закладах. Респондентами виступили 610 представників батьків, поміж яких: 401 - дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення та - 209 дітей означеного віку з нормальним мовленнєвим розвитком.

Аналіз експериментальних даних засвідчив більшу вираженість труднощів у спілкуванні дітей із СПМ за всіма факторами (див. рис.1.). Загалом батьки дітей із СПМ частіше відмічають прояви «іноді», «часто», «завжди». Серед відповідей батьків дітей із НМР за означеними показниками домінують варіанти «ніколи», «рідко».

Узагальнення відповідей дозволило виділити найбільш виражені якості у дітей із СПМ: сором'язливість (64%), невпевненість (79%), образливість (81%), плаксивість (72%). Поміж них помітно переважають невпевненість та образливість. Таким чином, основні труднощі дітей із СПМ у спілкуванні, на думку їх батьків, пов'язані з їх образливістю та невпевненістю.

Вони відмічали, що їх діти не можуть відстоювати свою думку в конфлікті, не вміють наполягати на своєму, відсторонюються від колективної взаємодії, характеризуються частою зміною настрою без поважних причин, надмірною образливістю в звичайних моментах гри та спілкування.

Рис.1. Вираженість труднощів у спілкуванні дітей із СПМ (у відсотках).

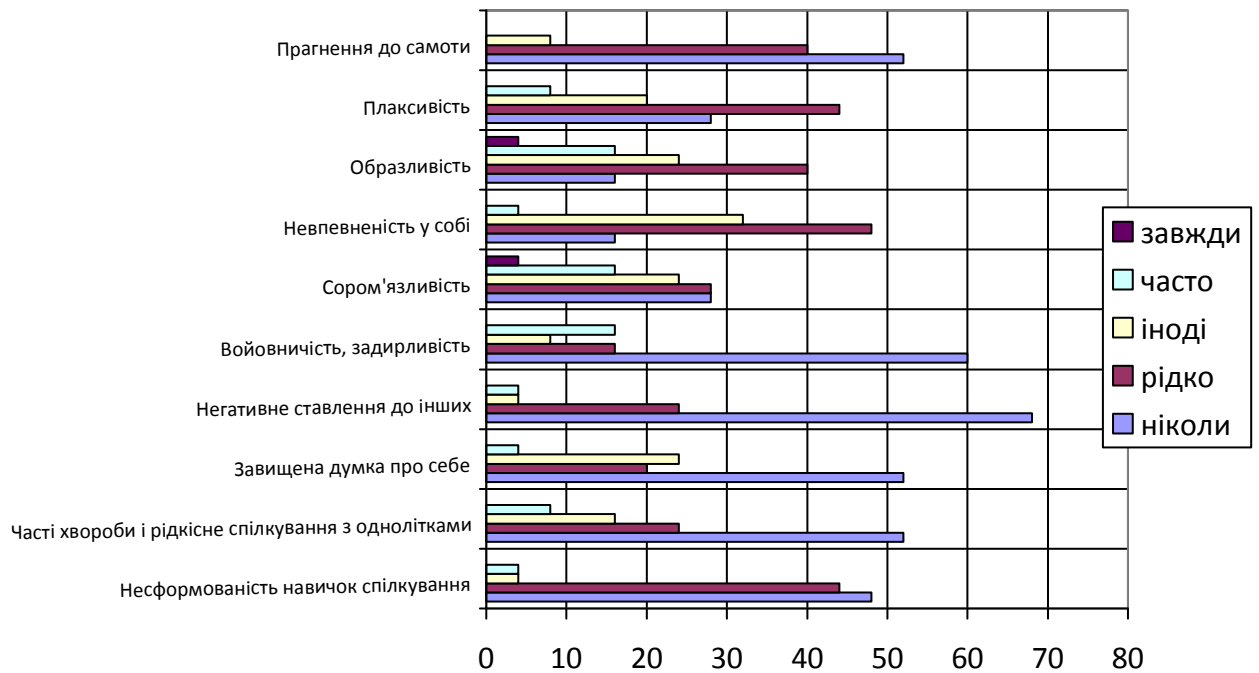
Водночас, на думку батьків дітей із НМР найвпливовішими труднощами їх малят є ті самі якості: сором'язливість (72%), невпевненість (84%), образливість (84%), плаксивість (72%). При цьому ступінь вираженості цих якостей менший: переважають оцінки «рідко», «іноді» (див. рис.2). Відповіді батьків свідчать, що діти з НМР частіше наполягають на своєму, намагаються керувати однолітками, бути головними. така поведінка, на нашу думку відповідає цілковитій впевненості, у зв'язку з цим високі показники щодо невпевненості можуть бути пов'язані з очікуваннями самих батьків. Однак це припущення вимагає детального вивчення та експериментальної перевірки.

Звертає на себе увагу той факт, що всі з пред'явлених в опитувальниках якостей, більше

виражені у дітей із СПМ. На нашу думку, високий ступінь вираженості і частота означених якостей і зумовлює труднощі у спілкуванні дітей із СПМ, пов'язані з ними. Рідкі прояви усіх з описаних якостей у дітей із НМР є нормальною поведінкою і не означають утрудненого спілкування.

Батьки дітей із СПМ найменше відмічають у них такі якості як: завищена самооцінка, прагнення до самоти. Водночас, невпевненість, образливість, плаксивість, сором'язливість притаманні особистості зі заниженою самооцінкою, головним проявом якої є низький рівень домагань, відстороненість і обмеженість в будь-яких контактах, підвищена тривожність без причини, низька ініціативність. Такі діти прагнуть взаємодії з оточуючими, але переважно очікують зовнішньої ініціативи.

Рис.2. Вираженість труднощів у спілкуванні дітей із НМР (у відсотках).

Узагальнення всіх даних відкритого опитування засвідчило, що 41% батьків дітей із СПМ не помічають у своїх дітей проблем у спілкуванні. На прохання навести приклад типових труднощів у спілкуванні з однолітками переважали відповіді, пов'язані з типовими поведінковими особливостями дошкільника: образливість, прагне домінування, конфлікти через іграшки і ролі, що не співпадає з виділеною попередньо невпевненістю. Серед батьків дітей із НМР про відсутність будь-яких проблем і труднощів у спілкуванні заявило 60% респондентів. Враховуючи ступінь прояву заявлених труднощів «рідко» та «ніколи» можна констатувати, що дані цих батьків загалом збігаються.

Цікавим, на нашу думку, є те, що батьки дітей, які мають системні порушення мовлення і не можуть вільно висловити свою думку, майже «не помічають» цього факту і не виділяють його поміж інших, що утруднюють спілкування їхніх дітей. У зв'язку з цим виникає припущення про недостатню усвідомленість та обізнаність батьків щодо ролі мовлення у комунікативно-соціальному розвитку дитини, що зумовлює

певне ігнорування проблем дитини. Однак це припущення потребує подальшого експериментального вивчення. На нашу думку, порівняння результатів опитування батьків і педагогів з показниками експериментального вивчення комунікативної діяльності дітей із СПМ дозволить з'ясувати правомірність експертних висновків і встановити їх достовірність.

Таким чином, узагальнення даних опитування батьків дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення дозволило виділити провідні риси, що зумовлюють труднощі у спілкуванні їхніх дітей. Це сором'язливість, невпевненість, образливість і плаксивість. На думку батьків невпевненість та образливість виражені найбільше і відповідно найчастіше утруднюють спілкування з оточуючими. Водночас, той факт, що 41% батьків вважають, що проблеми у спілкуванні їхніх дітей відсутні, а також наводять суперечливі дані про поведінку дітей у спілкуванні, звертає на себе увагу і потребує подальшого експериментального вивчення.

Література

1. Бодалев А. А. Личность и общение. — М.: Международная педагогическая академия, 1995. — 328 с.
2. Дмитриев А. А., Ковылова Е. В. Особенности коммуникативного развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи (ОНР) // Коррекционная педагогика. - 2009. - №5(35) - с. 52 - 56.
3. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М.

Межличностное общение. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с. 4. **Лабунская В.А.** Психология затруднённого общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Лабунская, Ю.А.Менджерская, Е.Д.Бреус. М.: Изд. центр «Академия», 2001.-288 с. 5. **Леонтьев А.А.** Психология общения: Учеб. пособие. – М.: Смысл, 1999. – 365 с. 6. **Леханова О. Л.** Использование невербальных средств общения в коррекционно-логопедической работе с дошкольниками с ОНР. Дис...канд.пед.наук.- М.2008, - 208 с. 7. **Лисина М.И.** Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. -144 с. 8. **Мухина В.С.** Детская психология. – М.: Просвещение, 1985. - 272 с. 9. **Павлова, О.С.** Формирование коммуникативной деятельности у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. ...канд. пед. наук. — Москва, 1998. — 17 с. 10. **Репина Т., Башлакова Л.** Воспитатели и дети, их общение // Дошкольное воспитание. 1989. - № 10. - С. 63 - 65. 11. **Рояк А. А.** Психологическая характеристика трудностей в отношении со сверстниками у детей дошкольного возраста: Канд. дис. — М., 1975. 12. **Русская А.Г.** Развитие общения у ребенка со взрослыми и со сверстниками // Дошкольное воспитание, 1988.- №2.- С.47-48. 13. **Самохвалова А. Г.** Коммуникативные трудности ребенка: проблемы, диагностика, коррекция. СПб.: Речь, 2011. -432 с. 14. **Смирнова Е.О.** Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений.- М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 160 с. 15. **Терентьева В.И.** Социально-психологические особенности детей с тяжелыми нарушениями речи. // Дефектология. - М., 2000. - N2. - С 74 – 78.

References

1. **Bodalev A. A.** Lichnost i obschenie. — M.: Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 1995. — 328 s. 2. **Dmitriev A.A., Kovyilova E.V.** Osobennosti kommunikativnogo razvitiya detey starshego doshkolnogo vozrasta s obschim nedorazvitiem rechi (ONR) // Korrektsionnaya pedagogika. - 2009. - #5(35) - s. 52 - 56. 3. **Kunitsyina V.N., Kazarinova N.V., Pogolsha V.M.** Mezhlchnostnoe obschenie. Uchebnik dlya vuzov. – SPb.: Piter, 2001. – 544 s. 4. **Labunskaya V.A.** Psihologiya zatrudnYonnogo obscheniya: Teoriya. Metodyi. Diagnostika. Korrektsiya: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / V.A.Labunskaya, Yu.A.Mendzheritskaya, E.D. Breus. M.: Izd. tsentr «Akademiya», 2001.-288 s. 5. **Leontev A.A.** Psihologiya obscheniya: Ucheb. posobie. - M.: Smyisl, 1999. - 365 s. 6. **Lehanova O. L.** Ispolzovanie neverbalnyih sredstv obscheniya v korrektsionno-logopedicheskoy rabote s doshkolnikami s ONR. Dis...kand.ped.nauk.- M.2008, - 208 s. 7. **Lisina M.I.** Problemy ontogeneza obscheniya. - M.: Pedagogika, 1986. -144 s. 8. **Muhina V.S.** Detskaya psihologiya. - M.: Prosveschenie, 1985. - 272 s. 9. **Pavlova, O.S.** Formirovanie kommunikativnoy deyatel'nosti u detey starshego doshkolnogo vozrasta s obschim nedorazvitiem rechi: avtoref. dis. ...kand. ped. nauk. — Moskva, 1998. — 17 s. 10. **Repina T., Bashlakova L.** Vospitateli i deti, ih obschenie // Doshkolnoe vospitanie. 1989. - # 10. - S. 63 - 65. 11. **Royak A. A.** Psihologicheskaya harakteristika trudnostey v otnosheniyah so sverstnikami u detey doshkolnogo vozrasta: Kand. dis. — M., 1975. 12. **Ruzskaya A.G.** Razvitiye obscheniya u rebenka so vzroslyimi i so sverstnikami // Doshkolnoe vospitanie, 1988.- #2.- S.47-48. 13. **Samohvalova A. G.** Kommunikativnyie trudnosti rebenka: problemy, diagnostika, korrektsiya. SPb.: Rech, 2011. -432 s. 14. **Smirnova Ye.O.** Osobennosti obscheniya s doshkolnikami: Ucheb. posobie dlya stud. sred. ped. ucheb. zavedeniy.- M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2000. - 160 s. 15. **Terenteva V.I.** Sotsialno-psihologicheskie osobennosti detey s tyazhelyimi narusheniyami rechi. // Defektologiya. - M., 2000. - N2. - S 74 – 78.

Мартиненко І.В. Труднощі у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення.

Стаття присвячена актуальній проблемі соціальної, вікової та спеціальної психології – характеристиці труднощів у спілкуванні. В статті розглядаються сучасні підходи до тлумачення труднощів у спілкуванні, здійснюється порівняльний аналіз провідних симптомів цих труднощів. Визначено особливості проявів труднощів у спілкуванні дітей, стислий портрет дитини з труднощами у спілкуванні містить відомості про перцептивну, інтерактивну та комунікативну сторони спілкування та симптоми порушень у реалізації зазначених сторін спілкування. Відмічено, що діти з системними порушеннями мовлення дошкільного віку характеризуються затримкою комунікативного розвитку, проявами різного ступеню тяжкості комунікативними бар'єрами, що зумовлено станом мовленнєвого недорозвинення та низкою психологічних чинників. Аналіз результатів експериментального дослідження труднощів у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення дозволив встановити провідні якості, що їх зумовлюють: невпевненість в собі та образливість.

Ключові слова: труднощі у спілкуванні, утруднене спілкування, системні порушення мовлення, діти старшого дошкільного віку.

Мартыненко И.В. Трудности в общении детей с системными нарушениями речи.

Статья посвящена актуальной проблеме социальной, возрастной и специальной психологии - характеристике трудностей в общении. В статье рассматриваются современные подходы к толкованию трудностей в общении, осуществляется сравнительный анализ ведущих симптомов этих трудностей. Определены особенности проявлений трудностей в общении детей. Представленный портрет ребенка с трудностями в общении содержит сведения о перцептивной, интерактивной и коммуникативной сторонах общения и симптомах нарушений в реализации указанных сторон общения. Отмечено, что дети с системными нарушениями речи дошкольного возраста характеризуются задержкой коммуникативного развития, проявлениями разной степени тяжести коммуникативных барьеров, что обусловлено речевым недоразвитием и рядом психологических факторов. Анализ результатов экспериментального исследования трудностей в общении детей с системными нарушениями речи позволил установить ведущие качества, которые их обуславливают: это неуверенность в себе и обидчивость.

Ключевые слова: трудности в общении, затрудненное общение, системные нарушения речи, дети старшего дошкольного возраста.

Martynenko I.V. Communicative difficulties of children with systemic speech disorders.

The article is devoted to an actual problem of social, developmental and special psychology - characteristic of

communicative difficulties. The article considers the modern approaches of formation of difficulties in communication, is carried out a comparative analysis of the concepts of difficulties, their symptomatic. Communicative difficulties in preschool age mostly associated with communication barriers. Scholars point to the special role of speech in the development of children's communication. Speech disorders are a common cause of communicative difficulties with children of preschool age. It is proved that the child must be able to analyze the communication situation, formulate objectives and plan of communicative action, implement and amend the plan, to evaluate the effectiveness of communication for effective communication. As shown by numerous studies, not always preschooler able to perform all these operations, which leads to communication difficulties. Observed that preschool age children with systemic speech disorders have delay of communicative development, varying severity communicative barriers, because of speech underdevelopment and psychological factors. Experimental studies analysis of the communicative difficulties of children with systemic speech disorders has allowed to establish the main qualities that their cause: it is self-doubt and resentment.

Keywords: communicative difficulties, advanced preschool age children, systemic speech disorders.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.

Статтю прийнято до друку 17.07.2015 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК 376. 37.

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Марченко І. С.
inmarchenko@ukr.net,
Швалюк А. Ю.
shvaluk@mail.ru

Відомо, що вирішальною умовою виникнення мовлення дитини є наявність потреби (бажання) у спілкуванні, яка виникає, формується та функціонує в процесі безпосередньої взаємодії дитини з дорослими, які її оточують (Л.В.Благоднадьжина, В.В. Ветрова, Д.Б.Годовікова, Г.Л. Розенгарт-Пупко, М.К.Шеремет).

У процесі досліджень дитячої психології було розроблено теорію спілкування дітей раннього та дошкільного віку (Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, М.І. Лісіна). Згідно з цією теорією, спілкування висвітлюється як специфічний вид дитячої діяльності. Процеси спілкування розглядаються як активні дії, через які дитина прагне передати іншим людям і отримати від них певну інформацію. З психофізіологічного боку активність мовлення обумовлена ступенем володіння дитиною мовленнєво-вимовним актом і ступенем розуміння мовлення. **Мовленнєву активність** дослідники розглядають як процеси, які відбуваються при реалізації мовної здібності в процесі мовленнєвої діяльності.

Онтогенез мовленнєвої здібності – це складна взаємодія, з одного боку, процесу спілкування дорослих і дитини, процесу, що поетапно розвивається; з іншого - процесу розвитку

предметної і пізнавальної діяльності дитини. І те, що дійсно розвивається в процесі розвитку дитячого мовлення – це не мова, а характер взаємодії наявних у розпорядженні дитини мовних засобів, тобто спосіб використання мови з метою пізнання та спілкування (Л.С. Виготський).

Проблема мовленнєвої активності та діяльності досліджувалася багатьма вченими (В.Артемов, Дж. Брунер, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, І.О. Зимня, М.М.Кольцова, О.О.Леонтєв, М.І. Лісіна, О.Р. Лурія, Т.О.Пироженко, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Ушакова, О.М. Шахнарович та інші). Бути активним – означає знаходитися в стані діяльності. Завдяки своїй активності дитина вступає в практичні, дієві відносини з предметами і в спілкування з людьми. Зміна змісту, форми і спонукання до активності дитини стають умовою подальшого формування особистості. А отже, у процесі навчання дітей дошкільного віку рідної мови і розвитку мовлення керуються принципами максимальної мовленнєвої активності та взаємозв'язку різних видів пізнавальної діяльності, а також принципом комунікативної спрямованості. Реалізація зазначених принципів можлива за умови індивідуального підходу до дитини у процесі навчального та повсякденного спілкування.